

Tegen katholieken of de grondwet?

Katholieke visies op de Aprilbeweging van 1853

DIEDERICK SLIJKERMAN

Against the Catholics or the constitution? Catholic views on the April-movement of 1853

In the month of April 1853 agitation originated among protestants in the Netherlands about the restoration of the hierarchy of the roman-catholic church. Massive protest-movements sprouted up and cumulated in the presentation of the Amsterdam address to the king. As a consequence the cabinet-Thorbecke resigned and was succeeded by the cabinet-Van Hall, after which peace returned. An interpretation, which has dominated the debate for a long time, is that the April-movement was an attempt of orthodox protestants and the king to prevent – in whatever form – the catholic emancipation in the Netherlands. Moreover, according to this interpretation orthodox protestants and the king tried to use the April-movement to reverse the liberal revision of the constitution of 1848. Recently, the tide of historiography is turning. Upon closer examination it appears all kind of motives played a role in the April-movement, such as considerations and feelings of political, religious and nationalistic character. The analysis in this article strengthens the new interpretation of the April-movement by adding the perspective of Catholics. It appears that the response of Catholics was dictated by several, sometimes contradictory motives: respect for the pope, gratitude for the obligingness of the cabinet-Thorbecke, relief that they were finally granted equal rights in relation to the protestants, and understanding versus incomprehension of the protestant protest. On the one hand Catholics had difficulty with the protestant unrest, as it seemed to be aimed against their emancipation, while on the other hand they were very understanding, because the protestants were saddled with a *fait accompli* which was introduced with great aplomb. Accordingly, the traditional interpretation of the April-movement as a *reactionary* response of orthodox protestants loses further ground.

In de maand april van het jaar 1853 ontstond onder protestanten onrust over het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. De paus had in maart 1853 namelijk besloten om de organisatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland weer een zelfstandig bisschoppelijk bestuur te geven. Met het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1588 was het protestantisme de dominante godsdienst geworden. Vanaf die periode was de rooms-katholieke geestelijkheid in Nederland direct onder het gezag van de paus geplaatst. Onder invloed van liberale ideeën was vanaf de Bataafse tijd

en in de Grondwet van 1814 en de grondwetsherziening van 1848 aandacht gegeven aan de scheiding tussen kerk en staat en de weg vrij gemaakt voor katholieke emancipatie. Het besluit van de paus leidde tot massale petitiebewegingen in heel het land die cumuleerden in de overhandiging van het zogenaamde ‘Amsterdamse adres’ met ongeveer vijftigduizend handtekeningen aan de koning. De uiteindelijke uitkomst van de maatschappelijke onrust was dat het kabinet-Thorbecke zich genoodzaakt zag af te treden en werd vervangen door het kabinet-Van Hall waarna de rust terugkeerde.

Over de Aprilbeweging van 1853 bestaan diverse interpretaties. Een interpretatie die lange tijd het debat heeft beheerst, is dat de Aprilbeweging een doelbewuste poging was van orthodoxe protestanten om de katholieke emancipatie – in welke vorm dan ook – te verhinderen. In dat verband wordt doorgaans bovendien aangenomen dat koning Willem III zich aan de zijde van deze protestanten schaarde omdat hij hierin een kans zou hebben gezien om, samen met de orthodoxe protestanten, de politieke strijd aan te binden tegen de liberale grondwetsherziening van 1848 en tegen Thorbecke in persoon. Die laatste zou niet alleen godsdienstvrijheid hebben bevorderd, maar ook de macht van de koning hebben beperkt. De koning zou een dergelijke doelstelling zelfs expliciet hebben gesteund toen Amsterdamse orthodoxe protestanten onder leiding van dominee Bernard ter Haar hem ter plaatse een adres overhandigden. Koning en orthodox-protestanten zouden met hun stellingname hebben beoogd om het kabinet-Thorbecke naar huis te sturen, een conservatief kabinet te benoemen en de grondwetsherziening van 1848 terug te draaien. Volgens J.C. Boogman werden

[...] door de Aprilbeweging Thorbecke en de zijnen aan de dijk gezet als gevolg van een vehemente actie, beter gezegd agitatie, van conservatieve en conservatief-liberale notabelen, krachtig gesteund door dominees en ‘kleine luyden’ en onder het patronaat van de reactionair conservatieve koning.¹

‘De Aprilbeweging – die oude religieuze tegenstellingen aanwakkerde en aanleiding was voor nieuwe gevoelens van godsdiensthaat – kwam voor Thorbecke als een onaangename verrassing’, aldus Ronald van Raak.² Piet de Rooy betoogde expliciet dat de koning de Aprilbeweging gebruikte om zich van Thorbecke als personificatie van de Grondwet te ontdoen.³ Op zijn beurt betoogt Ido de Haan: ‘De Aprilbeweging [was] voor alles een strijd om de Grondwet, waarbij “godsdienstige geschillen tot masker van staatkundige bedoelingen misbruikt” werden’.⁴ Jan Drentje stelt zelfs dat ‘Willem III bij de manifestatie

1 J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1983) 124.

2 R. van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Amsterdam 2001) 68.

3 P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002) 69-70.

4 I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003) 67.

[in Amsterdam, DS] niet onder stoelen of banken stak dat de invasie van Rome de wrange vrucht was van de Grondwet van 1848, die hij met tegenzin tot zich genomen had'.⁵ Deze traditionele interpretatie is nog steeds erg invloedrijk. In zijn recente biografie over Willem III volgt Dik van der Meulen dit beeld: 'Behalve tegen de rooms-katholieken richtten ze [protestantse scribenten, DS] zich tegen Thorbecke en daarmee tegen de grondwet van 1848. Het was een massale uiting van angst en conservatisme'.⁶

Intussen is er een kentering gaande in de historiografie met betrekking tot de Aprilbeweging. Uit nader onderzoek is gebleken dat in deze beweging nog veel meer verschillende motieven een rol speelden, waaronder overwegingen en gevoelens van politieke, religieuze en nationalistische aard. De Aprilbeweging wordt bovendien behalve als een eenduidig politiek conflict met eenduidige doelen steeds vaker ook beschouwd als een relatief diffuus proces van politieke en maatschappelijke discussie, waarbij niet de Grondwet op zich, maar de interpretatie en toepassing ervan centraal stond in een zoektocht naar een nieuw politiek evenwicht tussen de diverse machten in de staat. Zo typeert Annemarie Houkes de Aprilbeweging als een nieuwe wijze om met politiek om te gaan: 'De Aprilbeweging was geen conservatieve reactie op de herziene Grondwet die in 1848 was aangenomen, maar droeg juist bij tot de acceptatie van de toen ingevoerde veranderingen'.⁷

In mijn promotieonderzoek over de ministeriële verantwoordelijkheid komt een ander nieuw inzicht naar voren, namelijk dat de protestanten niet zozeer gekant waren tegen de emancipatie van de Rooms-Katholieke Kerk, als wel tegen de wijze waarop het liberale kabinet-Thorbecke deze emancipatie liet plaatsvinden. Aan de Aprilbeweging lag dus niet zozeer een reactionaire politiek ten grondslag: de verontwaardigde protestanten wensten de grondwets-herziening van 1848 niet per se terug te draaien. Bovendien blijkt uit mijn proefschrift dat de koning wel degelijk probeerde om een boven de partijen staande rol te spelen en zich in elk geval niet uitgesproken anti-katholiek opstelde, maar vooral wilde aangeven dat hij oog had voor wat onder de protestantse bevolking leefde. De beweging richtte zich dan ook niet alleen tegen de paus of de katholieken, maar vooral tegen Thorbecke en diens kabinet.⁸ Het liberale kabinet-Thorbecke had weinig op met de wensen en gevoelens van het

5 J.H. Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 421.

6 D. van der Meulen, *Koning Willem III (1817-1890)* (Amsterdam 2013) 272.

7 A. Houkes, 'Het succes van 1848. Politiek in de Aprilbeweging', in: J. Vis en W. Janse (red.), *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum 2002) 87-104, aldaar 87, zie verder 89, 91-92, 99, 102; P. de Rooy, 'Inleiding', in: Vis en Janse (red.), *Staf en storm*, 9-16, aldaar 12-13; H. de Valk, 'Meer dan een plaats. De keuze van Utrecht als aartsbisdom in 1853', in: Vis en Janse (red.), *Staf en storm*, 37-63, aldaar 62-63; P.J. Margry, 'Imago en identiteit. De problematische manifestatie van 'het katholieke' in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw', in: Vis en Janse (red.), *Staf en storm*, 64-86, aldaar 83; A. Houkes, *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie 1850-1900* (Amsterdam 2009) 25-26, 42-43.

8 Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905* (Amsterdam 2011) 95-154, 363-364.

volk. Naar de gangbare mening was het volk te weinig ontwikkeld en konden volksvertegenwoordigers en ministers – als verlicht deel van de natie – beter bepalen wat goed voor de mensen was. De Aprilbeweging laat echter zien hoe het volk zich als een zelfstandige constitutionele macht ontwikkelde en presenteerde. Degenen die het kiesrecht konden uitoefenen omdat zij boven een bepaald bedrag (census) belasting betaalden, lieten dat ook in hun stemgedrag blijken.

Tijdens de verdediging van mijn proefschrift rees de vraag in hoeverre de katholieken van toen zich eigenlijk zelf konden vinden in hun emancipatie, en vooral in de wijze waarop deze plaatsvond. Naar de meningsvorming onder het katholieke volksdeel is nog verrassend weinig onderzoek gedaan. In dit artikel onderzoek ik de opstelling van de katholieken tijdens de Aprilbeweging via een analyse van hun dagbladen.⁹ Deze bladen vormen niet zozeer de spreekbuis van het volk, maar zijn wel representatief voor de positionering van katholieken in het politieke spectrum. Het gaat mij niet om ‘bakkers, slaggers en kleine boeren’, zo die al stemrecht bezaten, maar om katholieke opinievorming die een rol speelde in de politiek.¹⁰

Aangezien hiernaar nog geen systematisch onderzoek is gedaan, heb ik twee vooraanstaande katholieke dagbladen onderzocht in de periode van begin maart tot eind mei 1853. In deze periode beleefde de Aprilbeweging haar hoogtepunt. Allereerst raadpleegde ik het dagblad *De Tijd* dat in Amsterdam werd gedrukt en over heel Nederland werd verspreid. Deze krant werd vanaf 1845 uitgegeven, eerst in Den Bosch en vervolgens in Amsterdam om een groter lezerspubliek te krijgen. Het zou als katholiek dagblad tot 1974 blijven bestaan. Initiator van de krant was de priester Judocus Smits, die de Nederlandse katholieken bewust wilde maken van hun rechten als gelijkwaardige burgers. Smits was redacteur geweest van *De Noordbrabanter*, maar vanwege zijn felle polemieken tegen het conservatieve bewind van Willem II hadden Brabantse kamerleden en het episcopaat hem gedwongen zijn functie neer te leggen. Hoewel hij beloofd had bij *De Tijd* een politiek neutrale koers te varen, bleef hij de emancipatie van katholieken bevorderen. Hij trok de Amsterdamse huisarts J.W. Cramer aan als medewerker, die ging ijveren voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Door de opstelling van *De Tijd* tijdens de Aprilbeweging zou het aantal abonneementen zo sterk groeien, dat de krant voor het eerst uit de rode cijfers kwam.

Daarnaast bestudeerde ik *De Noordbrabanter* die in Den Bosch drie maal per week verscheen en ook over heel Nederland werd gelezen. Dit nieuwsblad was algemener van karakter en laagdrempeliger dan *De Tijd*. Voor alle kranten gold dat ze vanwege het dagbladzegel – de bekende belasting op de dagblad-

9 O.S. Lankhorst, *Bibliografie van Katholieke Nederlandse Periodieken (BKNP). Deel 1: Dag- en weekbladpers* (Nijmegen 1999).

10 Anders: R. de Jong, ‘recensie van Diederick Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905*’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* I (2014) 14.

Afb. 1 Judocus
Smits (1813-1872):
foto (stadsarchief
's-Hertogenbosch).

pers – vooral waren voorbehouden aan de elite. Evenals *De Tijd* reageerde *De Noordbrabanter* op andere kranten, waaronder katholieke zusterkranten, de liberale *Nieuwe Rotterdamse Courant* uit Rotterdam en *Het Handelsblad* te Amsterdam, de conservatieve *Amsterdamsche Courant* en protestantse bladen, zoals *De Nederlander*.¹¹

Katholiek begrip voor de protestantse reactie

Het valt op dat voorafgaand aan de katholieke emancipatie en de Aprilbeweging *De Tijd* en in mindere mate *De Noordbrabanter* een vijandige toon voerden ten opzichte van de protestantse pers. De verhouding tussen protestanten en katholieken was kennelijk al beladen. Begrijpelijkerwijze heeft deze stemming ook de (aanvankelijke) reactie van katholieken op de Aprilbeweging beïnvloed.

De voedingsbodem voor de Aprilbeweging lag in de toespraak van paus Pius IX voor zijn kardinalen in een ‘geheim’ consistorie op 7 maart 1853. Op dezelfde dag verscheen deze ‘allocutie’ zowel in het voor Rome gangbare Latijn als in Nederlandse vertaling in het dagblad *De Tijd*. Erg geheim was de

¹¹ N. Schrama, *Dagblad De Tijd 1845-1974* (Nijmegen 1996) 21-64.

bespreking dus niet. Eigenlijk was het een fraai staaltje van bestuurlijke planning en journalistieke anticipatie. De reden was ongetwijfeld dat eindelijk de felbegeerde Nederlandse katholieke emancipatie kon worden gerealiseerd:

Wij maken u alzoo bekend dat door eene bijzondere gunst der goddelijke goedertierenheid, de zoo lang gewenschte dag verschenen is, dat Wij in het bloeiend koninkrijk van Holland en Brabant de gewone hiërarchie der Bisschoppen kunnen herstellen volgens de algemeene regelen der Kerk.¹²

Het duurde echter nog bijna twee weken voordat *De Tijd* berichtte over het consistorie van 7 maart. De paus zou vijf bisschopszetels hebben ingesteld, waaronder één te Utrecht. Deze stad was immers al de zetel geweest van Nederlands eerste bisschop, Willibrord, de aartsbisschop van de Friezen. Vervolgens wist de krant op 23 maart met zekerheid te melden dat deze geruchten juist waren; ze zouden zijn bevestigd door Franse en Belgische bladen. Het was echter gewaagd van de Rooms-Katholieke Kerk om Utrecht als bisschopszetel te kiezen, want later met de Unie van Utrecht in 1579 was deze stad de symbolische plaats van de reformatie geworden. Op 24 maart drukte het blad op de eerste pagina's opnieuw de pauselijke toespraak tweetalig af. Nog steeds gaf de krant geen commentaar of toelichting.

Ook het blad *De Noordbrabanter* refereerde op 24 maart aan de toespraak van de paus van 7 maart, maar alleen in verband met de benoeming van buitenlandse kardinalen. De passage over Nederland zelf werd verzwegen. Twee dagen later publiceerde ook deze krant de allocutie in Nederlandse vertaling op de voorpagina, maar zonder verdere toelichting of commentaar. Een paar dagen later besteedde zij een hoofdartikel aan de vraag waarom protestantse bladen zich zo ontzettend opwonden over de Rooms-Katholieke Kerk. Volgens haar konden de katholieken er weinig aan doen dat zij nu eenmaal volgens de Bijbel de 'alléén ware Kerk' vormden en dat 'Rome derhalve het Criterium der waarheid bezit, door den God-Mensch aangewezen'.¹³

Vervolgens publiceerden de katholieke kranten een apostolische brief – Smits als hoofdredacteur van *De Tijd* overigens met tegenzin vanwege de beledigende tekst – waarin de paus beschreef hoe de katholieken in Nederland wilden emanciperen, na ooit door de protestanten te zijn verdreven:

Men heeft het, helaas! genoeg ondervonden, hoevele en hoe groote nadeelen en onheilen de dwaalleer van Kalvijn aan de zoozeer bloeiende kerken berokkend heeft; ja zoover ging het geweld en de aandrift der ketteren, dat het was alsof de naam van Katholiek in die streken ware uitgeroeid.¹⁴

12 *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant*, 7 maart 1853.

13 'Beati estis cum maledixerint vobis', *De Noordbrabanter. Staat- en letterkundig dagblad*, 2 april 1853.

14 *De Tijd*, 6 april 1853; 'Apostolische brief van onzen heiligen vader', *De Noordbrabanter*, 9 april 1853.

Een dag later constateerde *De Tijd* dat de katholieke kerkregeling in Nederland een feit was. Een heugelijke gebeurtenis was het, omdat de Nederlandse katholieken deze altijd hadden gewenst. Ook dankte de krant koning Willem III voor zijn positieve houding en voor zijn rol als koning van alle Nederlanders.

Het kabinet-Thorbecke had in eerste instantie geprobeerd de maatschappelijke onrust te negeren. In de tweede week van april echter verscheen in diverse kranten – ook in *De Tijd* en *De Noordbrabanter* – een ‘bericht’ uit Den Haag dat de regering *niet* bij de katholieke kerkregeling was betrokken en dat volgens de Grondwet kerken vrij waren om zichzelf te organiseren. Op 12 april erkende de redactie van *De Tijd* dat zij tot dan toe een volstrekt stilzwijgen had bewaard ten aanzien van de onrust. Zij meende dat discussie geen zin had, omdat de onrust was ingegeven door emotie. De protestantse agitatie vond zij onterecht, maar zij wenste verder het stilzwijgen te behouden om niet onnodig confrontaties uit te lokken. De krant wilde protestanten niet het recht ontzeggen om gebruik te maken van petitie, maar volgens haar was al twee jaar bekend dat de katholieken bezig waren met hun emancipatie. Verder betoogde zij dat de macht van Rome in plaats van toenemen, zoals protestanten vreesden, juist zou afnemen, omdat de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland voortaan zou worden bestuurd door Nederlandse bisschoppen en niet langer direct onder het gezag van de paus was geplaatst. Volgens de krant betrof de protestantse agitatie een misverstand dat zich vanzelf zou ophelderen. De redactie vond dat de katholieken hiervoor begrip moesten opbrengen: ‘Dat zij zich niet verbitteren laten, noch opwinden, zoo hun iets grievend mogt worden gezegd of aangedaan. Bij het misverstand, dat er plaats heeft, moet veel worden verschoond en vergeven.’¹⁵

Het kabinet-Thorbecke onder vuur

Op 13 april 1853 interpeleerde het conservatieve Kamerlid Elisa van Doorn het kabinet-Thorbecke over de invoering van de rooms-katholieke hiërarchie. Hij verweet het kabinet dat de bevolking en de Tweede Kamer onvoldoende waren geïnformeerd. *De Tijd* deed er verslag van en concludeerde dat conservatieve Kamerleden, zoals Daniël Gevers van Endegeest en de antirevolutionaire voorman Guillaume Groen van Prinsterer – vertegenwoordiger van de orthodox-protestanten – zich niet tegen de invoering van de katholieke hiërarchie als zodanig verzetten. *De Tijd* meende dat het recht van de katholieken op een kerkregeling evident was.

Een paar dagen later schonk *De Tijd* aandacht aan de overhandiging van het Amsterdams protestants adres op 15 april door dominee Ter Haar aan koning Willem III. Uit de *Amsterdamsche Courant* citeerde zij de woorden die de koning toen uitsprak:

15 ‘Amsterdam, 11 april’, *De Tijd*, 12 april 1853.

De Koning heeft de kommissie met de meeste welwillendheid ontvangen. Met het grootste genoegen zag hij zulk een achtbaren kring van overheidspersonen, mannen aanzienlijk van geboorte, sieraden van den handelsstand beroemd door wetenschap en geleerdheid, om zich heen geschaard. Even als de kommissie was de Koning diep doordrongen van het gewigt van den gedanen stap. Menige treurige oogenblikken had zijne regering hem opgeleverd, maar hij had steeds opwekking en bemoediging gevonden in de hartelijke – bijna zoude hij zeggen – *kinderlijke, echt kinderlijke* liefde van zijn volk, en ‘deze dag’ – dus vervolgde de Koning – ‘maakt het, mijne heeren aan allen, welke gij vertegenwoordigt, bekend – deze dag heeft den band tusschen het huis van Oranje en Nederland nog hechter vastgesnoerd en dierbaarder aan mijn hart gemaakt’.¹⁶

De Tijd maakte zich in de rest van het artikel over het Amsterdamse adres zorgen over de onrust en verdeeldheid in Nederland. Zij verweet de protestantse krant *De Nederlander* die onnodig aan te wakkeren. Met het oog op de toekomst vond *De Tijd* het belangrijk dat een voor de verschillende bevolkingsgroepen gemeenschappelijk doel zou worden nagestreefd. Er waren namelijk ook ‘krachten van behoud’, die de situatie van vóór 1848 zouden willen herstellen.

De Noordbrabarter publiceerde het eerste deel van de interpellatie pas een week later en op 21 april volgde een korte mededeling dat het kabinet-Thorbecke was afgetreden en opgevolgd door het kabinet-Van Hall. Een paar dagen later verscheen een hoofdartikel om toe te lichten wat er allemaal was gebeurd.¹⁷ De krant weet de kabinetswisseling aan protestantse onverdraagzaamheid. Dat betekende echter niet dat zij het nieuwe kabinet afkeurde. Zij vond de nieuwe ministers zeer achtenswaardige mannen. In een ander artikel verwees de krant naar een interpellatie van het liberale Kamerlid Gijs van der Linden, waaruit bleek dat het kabinet zijn ontslag had gevraagd omdat de koning zich te Amsterdam zodanig negatief over de Grondwet zou hebben uitgelaten dat er sprake was van een meningsverschil tussen Kroon en kabinet.¹⁸

De interpretatie dat de koning afstand had genomen van de Grondwet, wordt doorgaans teruggevoerd op de Amsterdamse wethouder J. van Iddekinge, die deel had uitgemaakt van de delegatie van Ter Haar. Van Iddekinge had in deze trant bericht aan één van de ministers.¹⁹ Onder historici wordt over het optreden van de koning verschillend gedacht. Zo meent Gerard Hooykaas dat historici als Jac Bosmans, Louis Rogier en Hans Righart – interessant genoeg ‘katholieke’ historici – het optreden van de koning onvolledig hebben weergegeven omdat zij beweren dat de koning zich constitutioneel gedroeg en dat zijn antwoord op het aanbieden van het adres zo onbepaald was dat het

¹⁶ ‘Amsterdam, 16 april’, *De Tijd*, 18 april 1853; vgl. ‘Binnenland. Amsterdam, 15 april’, *Amsterdamsche Courant*, 16 april 1853.

¹⁷ ‘Met groote verwondering’, *De Noordbrabarter*, 23 april 1853.

¹⁸ ‘Nederland. ’s Hertogenbosch, 20 april’, *De Noordbrabarter*, 23 april 1853.

¹⁹ E. van Raalte, *Staatshoofd en ministers. Nederlands constitutionele monarchie historisch-staatsrechtelijk belicht* (Zwolle 1971), 99–100.

kabinet niet hierom had hoeven af te treden. Volgens Hooykaas zou echter de publieke opinie zijn misleid en was daardoor een onvolledige samenvatting van het gebeurde in de kranten gekomen.²⁰ Ook Ernst van Raalte spreekt van een aan de pers verstrekte ‘gekuiste’ weergave van het door de koning gesprokene.²¹ Hooykaas en Van Raalte nemen aan dat de koninklijke hofhouding ervoor gezorgd zou hebben dat de toespraak van de koning bij de overhandiging van het Amsterdamse adres vertekend zou zijn afgedrukt in de kranten. Er is evenwel geen concrete onderbouwing voor deze aanname, terwijl uit analyse van de toenmalige dagbladen, tijdschriften en memoires blijkt dat Iddekinge’s relaas om meerdere redenen niet betrouwbaar is.²²

De tekst in de *Amsterdamsche Courant* kan dus als het meest accuraat worden beschouwd. Uit die tekst volgt dat de koning geen aanleiding gaf voor verdere verhitting van de gemoederen en ook anderszins evenwichtig reageerde. Hij weigerde de zakelijke lijn van het kabinet-Thorbecke te volgen, maar liet zich evenmin meesleuren door de verontrustende woorden in het Amsterdams adres. In de bovengenoemde toespraak leek hij zich te schikken in de nieuwe plaats van de monarchie sinds de Grondwet van 1848. Willem III presenteerde zich nadrukkelijk als monarch van de hele Nederlandse natie. Het kabinet had vervolgens de koning zelf om ontslag verzocht, indien hij niet zijn eerdere woorden zou herroepen en zou verklaren dat het katholieken op basis van de godsdienstvrijheid nu eenmaal vrijstond om zichzelf te organiseren. Hoewel de koning slechts het verzoek van het kabinet-Thorbecke om ontslag had ingewilligd, namen de liberale kranten het de koning kwalijk dat hij dit kabinet had ontslagen en stelden ze diens recht om het kabinet te ontslaan ter discussie. Bovendien beschouwden zij het kabinet-Van Hall als reactionair.²³ De katholieke bladen namen echter een andere positie in.

Hoewel *De Noordbrabanter* moeite bleef houden met het protest van protestanten – zij waren volgens de krant afgunstig dat katholieken gelijke rechten zouden krijgen –, gaf de krant tegelijk wel toe dat het merendeel er eigenlijk geen punt van maakte. Vervolgens meende de krant dat de protestantse opgewondenheid alleen maar een middel was geweest om het kabinet-Thorbecke te laten opstappen, omdat dit te liberaal was. De krant gaf weliswaar toe dat Thorbecke de verwachtingen had beschaamd, maar stelde diens grote talenten voorop. Welke talenten het betrof, vermeldde zij niet. Wel een opsomming van de minpunten: Thorbecke had niet alle verplichtingen van de Grondwet uitgevoerd, alsook principes proberen door te drukken die indruisten tegen de onder de bevolking levende wensen. Dat gold ook bijvoorbeeld voor de wet op het Armbestuur, waarmee Thorbecke de armenzorg onder verantwoordelijk-

20 Hooykaas, G.J., ‘Koning Willem III en de Grondwet in april 1853’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 1 (1994) 53-56.

21 Van Raalte, *Staatshoofd en ministers*, 100.

22 Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid*, 143.

23 *Ibidem*, 117-120, 123, 128-133, 135-138, 141, 143, 145-146, 149.

heid van de staat wilde brengen, terwijl kerken dat als hun terrein beschouwden, ook om armen zeden en geloof bij te kunnen brengen.²⁴

De gunstige opinie van *De Noordbrabanter* over Thorbecke lag voor de hand, omdat hij na eeuwen onderdrukking de katholieke emancipatie had mogelijk gemaakt. Dat punt vereiste dus geen verdere toelichting. Het minpunt dat Thorbecke niet alle bepalingen van de Grondwet had geïmplementeerd, werd algemeen gedeeld. Het was wellicht ook een te grote opgave om deze klus binnen een termijn van vier jaar af te ronden. De opmerking dat Thorbecke geen rekening hield met draagvlak onder de bevolking is echter treffend. Deze stijl van leiderschap was Thorbecke en zijn kabinet bij de Aprilbeweging fataal geworden. Thorbecke voerde de katholieke emancipatie door, zonder rekening te houden met gevoelens onder de protestantse bevolking: ‘Vrij spoedig richtte de woede zich echter ook tegen het kabinet-Thorbecke, dat dit allemaal had toegestaan en niets deed om het onheil tegen te gaan’. De Aprilbeweging ging dus eigenlijk over het ‘ivoren toren’-gedrag van het kabinet-Thorbecke.²⁵

Evenmin had *De Noordbrabanter* iets tegen het kabinet-Van Hall. De nieuwe ministers Van Hall en Van Doorn, de grote tegenstanders van het kabinet-Thorbecke, hadden zich volgens de krant bij de interpellatie niet verzet tegen de katholieke emancipatie, alleen tegen de wijze waarop deze was ingevoerd. De krant stelde dan ook dat men nu niet hoefde te vrezen voor een reactionair beleid. Zij zag de kabinetswisseling meer als een uiting van politiek opportunisme. Verder uitte de krant vooralsnog geen onvertogen woord over de paus. Zij drukte ten slotte een open brief af van het kabinet-Van Hall aan de koning waarin het regeringsprogramma werd bekendgemaakt en werd verklaard de Grondwet in ere te willen houden.

Voor ‘al dat zingen en springen’ en ‘al dat gehuil en gejack’ over het nieuwe kabinet was de krant immuun, zo herhaalde *De Noordbrabanter* een week later. Zij zag niet op grond waarvan de katholieke emancipatie kon worden tegengehouden. De krant wees erop dat de koning bij ontvangst van de Amsterdamse petitie had gezegd dat de Grondwet hem verbood inbreuk te maken op de rechten van zijn katholieke onderdanen en dat zij net zoals de andere gezindten hun kerkgenootschap naar eigen inzicht konden inrichten. Zij prees – in contrast met de liberale bladen – de vorst die boven de partijen stond.²⁶

24 ‘Het valt niet te ontkennen’, *De Noordbrabanter*, 30 april 1853.

25 J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946* (Amsterdam 2013) 368-370, aldaar 369. Verder: Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid*, 95-154, 363-364; E. Bos, *Soevereiniteit en religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten* (Hilversum 2009) 424-426; J. Turpijn, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888* (Amsterdam 2008) 52-53; Houkes betoogt dat het kabinet-Thorbecke in feite een nogal juridische blik had: ‘Het succes van 1848’, 91-92; H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002) 25-26, 31-32, 36-39, 48-51.

26 ‘Sommige organen laten de bazuin hel klinken’, *De Noordbrabanter*, 5 mei 1853.

Een aanstootgevende katholieke emancipatie

In die tijd werden bij een kabinetswisseling nog niet vanzelfsprekend verkiezingen gehouden. Het kabinet-Van Hall betwijfelde echter of het voldoende steun zou kunnen vinden in de bestaande Tweede Kamer en schreef daarom nieuwe verkiezingen uit. In afwachting van de uitslag van deze verkiezingen, nam *De Noordbrabarter* midden mei opeens nadrukkelijk afstand van de aanhangers van Thorbecke. De krant vond dat Thorbecke in liberale kring te veel werd verheerlijkt. Volgens haar had diens kabinet ook minder goede kanten gehad. Zij vond het een belediging voor het land dat de liberalen alleen Thorbecke *regierungsfähig* noemden. Dat was het gevolg als men met blinde vooringenomenheid personen in plaats van beginselen huldigde. De krant meende dat juist onder het kabinet-Van Hall de voor het land benodigde continuïteit zou ontstaan. De krant somde op dat de wetsontwerpen van het kabinet-Thorbecke in zijn laatste periode steeds vaker door de Tweede Kamer waren verworpen. Zij noemde ook zijn ‘rampzalige’ wetsontwerpen over het Armbestuur. Volgens haar was er ‘uit alle hoeken des lands’ redelijk commentaar geleverd op die wetsontwerpen, dat het kabinet ‘verregaand minachtend’ naast zich had neergelegd.

De katholieke krant verweet het kabinet-Thorbecke indirect een machiaveliaanse en elitaire politiek, zonder rekening te houden met de wensen en ideeën onder de bevolking. Zelfs de met Thorbecke bevriende liberaal Bartholomeus Sloet tot Oldhuis had gewaarschuwd dat het kabinet zich te extreem gedroeg en werk moest maken van zijn eigen credo ‘Wacht op onze daden’. Op dat moment waren volgens de krant de dagen van dit kabinet al geteld. Thorbecke had de Aprilbeweging aangegrepen om met het hele kabinet op te stappen. Anders had hij ten gevolge van het laatste ontwerp voor de wet op het Armbestuur – in 1849 was hij als formateur minister van Binnenlandse Zaken geworden – alleen zelf als verantwoordelijk minister moeten opstappen. Het kabinet-Thorbecke had met meer behoedzaamheid te werk moeten gaan: ‘Een ministerie [kabinet, DS] dient toch wel [...] het volk te kennen’.²⁷ Vervolgens prees *De Noordbrabarter* Van Hall de hemel in, want hij had in 1844 Nederland behoed voor een faillissement en toen het muntwezen hersteld. Verder was diens kabinet, anders dan het kabinet-Thorbecke, open over zijn beginselen en had daarvan een programma gepubliceerd.

Een week later erkende de krant openlijk dat de wijze waarop de katholieke emancipatie had plaatsgevonden aanstootgevend was geweest voor de protestantse landgenoten: ‘[...] en vraagt men ons, of ons niet een gevoel van ongeduld, eene opwelling zelfs van verontwaardiging becroop, bij het lezen

²⁷ ‘Wij hebben het meermalen gezegd’, *De Noordbrabarter*, 14 mei 1853. Vgl. Houkes, *Christelijke vaderlanders*, 39, 44-46: zij legt weliswaar een verband met het tot dan toe gevoerde beleid van het kabinet-Thorbecke – dat te weinig rekening zou houden met het idee van de ‘protestantse natie’ – maar niet zozeer met de houding van het kabinet in deze kwestie.

der Pauselijke Allocutie – dan antwoorden wij volmondig ja'.²⁸ Ook in het kabinet-Thorbecke waren niet alle ministers gelukkig geweest met de wijze waarop de rooms-katholieke hiërarchie was ingevoerd. Zo had nota bene de voormalige minister Martin Strens van Rooms-Katholieke Eredienst – zélf rooms-katholiek – het optreden van Rome afgekeurd.²⁹ De krant vond nu een streng protest van de regering richting Rome op zijn plaats.

Krachten van behoud of behoud van krachten?

In de Tweede Kamer had het liberale Kamerlid Wolter van Hoëvell eerder terecht geconcludeerd dat zelfs de katholieken zich niet in het optreden van Rome konden vinden. Hij had op 18 april 1853 betoogd dat de regering bij de paus genoegdoening moest vragen voor de gekrenkte waardigheid van de Nederlandse staat. Hij was voorstander van een motie om de regering daarbij te steunen.³⁰ Van Hoëvell had zo de strategie ondersteund van de liberale minister van Buitenlandse Zaken Jacob van Zuylen van Nijvelt om de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken bij het Vaticaan neer te leggen en zo het kabinet-Thorbecke buiten schot te houden. Van Zuylen had namelijk eerst beweerd dat het kabinet passief was geweest ten opzichte van Rome, maar toen de kritiek op het kabinet te sterk werd, beweerde hij opeens dat het kabinet wél overleg had gepleegd, maar dat Rome zich niet aan de belofte had gehouden om te overleggen over de wijze van invoering van de hiërarchie. De ministers wrongen zich in elke bocht om maar niet verantwoordelijk te hoeven zijn. Thorbecke maakte het erg bont door te beweren dat de onder supervisie van het kabinet gesloten overeenkomst met de Hervormde Kerk niet op de instemming van het kabinet kon bogen.

Vervolgens diende het conservatieve kamerlid Van Doorn daadwerkelijk de door Hoëvell gesuggereerde motie in.³¹ In de discussie betoogde de liberale katholiek Karel Meeussen dat een motie tegen het herstel van de katholieke hiërarchie als zodanig ongrondwettig was, omdat alle kerkgenootschappen volgens de Grondwet hun eigen interne organisatie mochten vormgeven. Van Doorn verklaarde dat zijn motie uitsluitend de vorm betrof. Uit het debat was hem niet gebleken dat iemand het recht van de rooms-katholieken op een eigen kerkelijke organisatie had betwijfeld. De motie werd met 40 tegen 12 stemmen aangenomen, met een bont gezelschap van liberale, conservatieve, anti-revolutionaire en katholieke tegenstemmers.

²⁸ 'De interpellatie in de Tweede Kamer', *De Noordbrabanter*, 21 mei 1853.

²⁹ Ibidem. Ook vooraanstaande rooms-katholieken, zoals Alberdingk Thijm en de hoofdredacteur van *De Tijd* Judocus Smits, hadden moeite met de toon vanuit Rome: A.J. Bronkhorst, *Rondom 1853. De invoering der rooms-katholieke hiërarchie: de Aprilbeweging* ('s-Gravenhage 1953) 34.

³⁰ *Handelingen Tweede Kamer*, 1852-1853, 467-468.

³¹ Ibidem, 478-479.

Anders dan *De Noordbrabanter* had *De Tijd* er moeite mee dat de Tweede Kamer het pauselijk bestuur een verwijt had gemaakt; de meningsvorming onder katholieken was dus niet uniform. Verder reageerde de krant met verbazing op de kabinetswisseling, hoewel zij – evenals *De Noordbrabanter* en anders dan de liberale bladen – de komst van het kabinet-Van Hall volkomen grondwettig en de ministers zeer capabel achtte. Zij was echter bang dat de nieuwe verkiezingen tot grote opwinding en escalatie zouden leiden. In het nieuwe kabinet kwam, anders dan bij het kabinet-Thorbecke, weer een apart ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst, met de katholieke conservatief Leonard Lightenvelt aan het hoofd. Hij volgde de liberale katholiek Strens op, die als minister van Justitie deze portefeuille erbij had gedaan.

Op 23 april meende *De Tijd* dat zij alsnog duidelijk positie moest kiezen. De krant had grote moeite gehad met de Aprilbeweging omdat de rechten van de katholieken waren ontkend en de paus was beschimpt. Interessant is dat *De Tijd* zich hiermee min of meer tegensprak, omdat zij eerder juist had beweerd dat de sympathisanten van de Aprilbeweging niet tegen de emancipatie waren. Waarschijnlijk zat het haar niet lekker dat de Romeinse curie zich weinig invoelend tegenover de protestantse bevolking had opgesteld. Zij kwam niet op het idee dat het kabinet-Thorbecke daarvoor had moeten waken. Er was namelijk wel degelijk contact geweest tussen het Vaticaan en de ministers Thorbecke, Strens en Van Zuylen over de wijze waarop de bisdommen zouden worden vormgegeven.³² Het kabinet had dit met succes weten te verzwijgen; het kwam pas in het najaar van 1853 aan het licht. Thorbecke had dus wel degelijk enige invloed bij het Vaticaan en zijn best kunnen doen voor een tactischer aanpak. Het kabinet had kennelijk met succes de aandacht naar Rome verlegd.

Achter deze opstelling voelde *De Tijd* zich wel degelijk aangesproken op het gedrag van de paus. Vanwege het taboe op kritiek kon zij hier echter geen woord aan vuil maken. De paus was immers ‘Opperhoofd der Kerk’, ‘Heilige Vader’ en de plaatsvervanger van Christus op aarde en de hoogste onder de mensen, zoals zij min of meer verwoordde.³³ In die zin was de Aprilbeweging voor de katholieken een traumatische ervaring. Hun legitimatie stond ter discussie, niet zozeer omdat hun emancipatie in Nederland zou worden tegengehouden, maar omdat de autoriteit van de paus in moreel en juridisch opzicht ter discussie kwam te staan. De krant ging deze discussie dan ook aanvankelijk volledig uit de weg.

Een paar dagen later liet de katholieke krant zich door de orthodox-protestantse *De Nederlander* verleiden tot een reactie. *De Tijd* nam het op voor het kabinet-Thorbecke, dat zo open en eerlijk zou zijn geweest. Op eens toonde de krant zich een stuk kritischer over het kabinet-Van Hall. De koning bleef

³² Slijckerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid*, 110, 138, 145, 154; H. de Valk, ‘De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw. Van Pius IX tot Pius XII’, in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 319-336, aldaar 322.

³³ ‘Amsterdam, 22 april’, *De Tijd*, 23 april 1853.

zij echter zien als bemiddelaar. Deze had al eerder gepleit voor de katholieke emancipatie en was een echte vader des vaderlands. De dag erna legde de krant uit dat de eed die de bisschoppen moesten afleggen ‘om te vuur en te zwaard en met hangen en branden al wat niet katholiek is te verdelgen’, alleen maar betekende dat zij moesten proberen om ‘de ketters van hunne dwaling te overtuigen’.³⁴ Volgens haar moest de tekst niet al te letterlijk worden genomen.

Het was duidelijk dat *De Tijd* niet met zich liet sullen. Zij was bepaald niet inschikkelijk en stelde zich onverzoenlijk op. Protestanten moesten niet zeuren, want het was tijd voor eerherstel van de katholieke bevolking. Niettemin gaf de krant ook wel toe dat de Aprilbeweging niet zozeer tegen katholieken, als wel tegen het kabinet-Thorbecke was gericht. De krant verklaarde de beweging uit antiliberaal tendensen, want zijzelf had baat bij een alliantie met de liberalen.³⁵ De neiging van katholieken was om liberalen op te zetten tegen protestanten. Zij verweten hun protestantse medeburgers reactionaire neigingen, zodat liberalen zich meer met de katholieke zaak zouden kunnen vereenzelvigen. Tegelijkertijd legde *De Tijd* er de nadruk op, dat niet alle protestanten tegen de emancipatie waren. Zo benadrukte zij dat er een reactionaire groep protestanten was, die de katholieke emancipatie als aanleiding gebruikte om de liberale grondwetsherziening van 1848 ter discussie te stellen. Het ging *De Tijd* niet om liberale waarden, zoals openbaarheid, verantwoording en inspraak, maar zij zag de samenwerking met de liberalen als een pragmatische strategie.

Het gedraai van het katholieke dagblad *De Tijd*

In de dagen erna, het was intussen eind april, nam het hoofdredactionele commentaar van *De Tijd* weer een andere positie in. Toen heette het plotseling dat de protestanten eigenlijk niet op één hoop gegooid moesten worden met de bestrijders van de katholieke kerkregeling. Er was weliswaar een strijd, maar die berustte op misverstand. Om de zaak helder te krijgen moest men de petitie en de redevoeringen in de Tweede Kamer bestuderen. Daaruit bleek dat zelfs Groen van Prinsterer eigenlijk helemaal niet tegen de emancipatie van de katholieken was. Het verzet was alleen gericht op het soort kerkregeling en de wijze waarop deze was ingevoerd.³⁶

De krant was daarmee weer bij haar beginstelling beland. Zij stelde weer dat niemand de katholieke emancipatie als zodanig ter discussie had gesteld. Er was alleen onrust ontstaan over de wijze waarop deze emancipatie had plaatsgevonden. Zij gaf daarmee eigenlijk toe dat het verzet begrijpelijk was geweest, zoals zij ook al eerder had geschreven. Omdat het voor haar ondenkbaar was om de autoriteit van de paus ter discussie te stellen en zij moeilijk het kabinet-

34 ‘Amsterdam, 25 april’, *De Tijd*, 26 april 1853.

35 Ibidem. Zie ook: Schrama, *Dagblad De Tijd*, 52-58.

36 ‘Amsterdam, 27 april’, *De Tijd*, 28 april 1853.

Thorbecke alsnog verwijten kon maken, liet zij wijselijk in het midden wie daarvoor verantwoordelijk was geweest. Het dagblad zag de Aprilbeweging dus als een misverstand en niet als een reactionaire beweging van protestanten die terug zouden willen naar hun bevoorrechte positie van vóór 1848.

Het gedraai van *De Tijd* is waarschijnlijk toe te schrijven aan het verschil van inzicht tussen de redacteuren Smits en Cramer. Hoofdredacteur Smits was sinds zijn radicale jonge jaren voorzichtiger geworden en begreep dat veel protestanten gechoqueerd waren door de vijandige toon vanuit Rome en de passieve houding van het kabinet. Cramer behield daarentegen zijn ontombare strijdvaardigheid voor de katholieke zaak. Als Smits niet aanwezig was op de redactie kon Cramer de krant naar zijn hand zetten. Cramer startte in 1851 een handtekeningenactie voor een petitie aan de paus om hulp te vragen voor de katholieke emancipatie in Nederland. Als onvermoeibare protagonist speelde hij vervolgens een centrale rol. De onstuimigheid van Cramer en de Aprilbeweging hadden zo veel van Smits' krachten geëist, dat hij daarna een zenuwinzinking kreeg en tijdelijk rust moest houden.³⁷

Na deze positiewisseling reageerde *De Tijd* op een mededeling van de *Amsterdamsche Courant* dat zelfs sommige katholieken de pauselijke allocutie hadden veroordeeld, omdat die onverstandig en radicaal was. De krant betwijfelde of dat het geval was en meende dat het dan in elk geval geen 'echte' Nederlandse katholieken waren.³⁸ Zij was ook wel een beetje bevreesd voor de komende verkiezingen en het mogelijk risico dat de katholieke emancipatie alsnog zou worden teruggedraaid. In die zin had de eerdere mededeling over de positieve opstelling van Groen van Prinsterer ook een bezwerend karakter. Aangezien zelfs deze orthodoxe protestant zich niet tegen de katholieke emancipatie had gekeerd, zo redeneerde de krant, zou vermoedelijk ook het kabinet-Van Hall – conservatiever en meer protestants van samenstelling dan het kabinet-Thorbecke – de emancipatie ongemoeid laten. En dat bleek ook te kloppen.

Een week later zat het *De Tijd* toch niet lekker dat er nieuwe verkiezingen waren uitgeschreven. Met het kabinet van Thorbecke had zij ten minste geweten waar ze aan toe waren. Het kabinet-Van Hall vertrouwde zij niet helemaal. De krant vroeg zich af hoe dit kabinet de verhitte protestantse gemoederen kon kalmeren, zonder afbreuk te doen aan de nieuw verworven positie van de katholieken. Vervolgens verzoon het dagblad allerlei redeneringen, op grond waarvan de katholieke emancipatie niet teruggedraaid zou kunnen worden. Zij bleef de katholieke zaak toch vereenzelvigen met die van de liberalen: kritiek op de paus en het kabinet-Thorbecke lag bijzonder gevoelig. Zo stelde zij op 3 mei dat tegenstanders, zoals kamerlid Gevers van Endegeest, hadden geprobeerd de regeling op de lange baan te schuiven. Verder was er weliswaar pro-

37 A.J. Buis, *De Tijd. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam [1974]) 13-14, 16-19; Schrama, *Dagblad De Tijd*, 60-63.

38 'Amsterdam, 27 april', *De Tijd*, 28 april 1853, 2.

testantse agitatie gekomen, maar die was volgens haar volkomen onverwacht, want het was al lang bekend geweest dat Rome de bisschoppelijke hiërarchie wilde invoeren.³⁹

De Tijd volhardde in haar kritische toon tegenover de Aprilbeweging en het nieuwe kabinet. Zij gaf ook af op kranten die het kabinet-Van Hall verdedigden. De *Amsterdamsche Courant* had daarbij een centrale positie verworven. *De Tijd* schilderde deze krant af als naïef en een blad van de regering '[dat] alles wat het gehoord heeft terstond aan het publiek [vertelt], even gelijk het kind dat het gesprokene in de huiskamer overbrengt naar de keuken, dikwijls verkeerd en altijd ontijdig'.⁴⁰

Toen het kabinet-Van Hall vervolgens besloot om de met Rome gewisselde stukken openbaar te maken en daarop een toelichting te geven, veranderde *De Tijd* echter opnieuw van mening en concludeerde zij met verwijzing naar de Parijse katholieke krant *L'Univers* dat de nieuwe regering de katholieke emancipatie grondwettig achtte. Vervolgens noemde het katholieke dagblad de protestantse agitatie opnieuw een misverstand: 'Wij hebben dat van den beginne gezegd'.⁴¹ Zij beschouwde het ook niet langer als een beweging die *tegen*, maar die *ter gelegenheid van* de bisschoppelijke hiërarchie was ontstaan.

Te midden van de verkiezingsstrijd schreef de krant echter weer kritisch over de protestantse onrust en het kabinet-Van Hall. Anderzijds zag zij in Thorbecke geen alternatief meer:

Iedereen weet, dat het ministerie-Thorbecke [kabinet] *gevallen* en *onmogelijk* is geworden. Mogt de gansche Kamer terugkomen, gelijk ze was, vóór dat zij ontbonden werd; dan zou niemand er aan denken, en Thorbecke allerminst, om dien staatsman den Koning op te dringen. Daartoe heeft ook niemand het regt. De Koning is vrij in de keuze zijner ministers.⁴²

De afbakening van bevoegdheden tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer was nog niet uitgekristalliseerd. De Aprilbeweging was een fase in de totstandkoming van een praktisch evenwicht tussen de constitutionele machten sinds de grondwetsherziening in 1848 daarvoor een nieuw kader had gegeven.

De Tijd bleef ongedurig in haar oordeel. Zo meende zij op 14 mei weer: 'Dat godsdiensthaat en burgervete bestendig worden, zoo de toeleg gelukt van de heerschende beweging, daaromtrent kan geen twijfel bestaan'.⁴³ Op 17 mei vonden de kamerverkiezingen plaats; die voor Provinciale Staten waren een week eerder geweest. Volgens *De Tijd* had de 'behoudende partij' geprobeerd aan de macht te komen door het creëren van wanorde. Zij bleef de protestantse bevolking verwijten dat zij zich verzette tegen invoering van de bisschoppelijke hiërarchie. Het leek alsof de zaak ver boven de Aprilbeweging uitsteeg.

39 'Amsterdam, 2 mei', *De Tijd*, 3 mei 1853.

40 'Amsterdam, 4 mei', *De Tijd*, 5 mei 1853, 2.

41 'Amsterdam, 7 mei', *De Tijd*, 9 mei 1853.

42 'Amsterdam, 10 mei', *De Tijd*, 11 mei 1853.

43 'Amsterdam, 13 mei', *De Tijd*, 14 mei 1853.

De Tijd toonde zich een ware tegenpool van protestantse haviken. Of het nu de zelfbewuste hoofdredacteur en priester Smits betrof, of diens hemelbestormende medewerker Cramer, in de strijd om gelijke rechten voerde de krant kennelijk bewust een politiek van polarisatie. Voor *De Tijd* draaide het probleem om de onderdrukte positie waarin katholieken zich bevonden. In die zin was het liberale kabinet van Thorbecke – zelf lutheraan en niet erg belijdend – een verademing geweest.

Conclusie: de Aprilbeweging als vormfout

Uit mijn onderzoek naar de meningsvorming in katholieke bladen blijkt dat katholieken de Aprilbeweging *niet* zagen als een poging van orthodoxe protestanten en de koning om de katholieke emancipatie te verhinderen en de grondwetsherziening van 1848 terug te draaien, maar als een verzet tegen de wijze waarop de katholieke emancipatie werd doorgevoerd. Zodra het kabinet-Thorbecke was opgestapt, keerde de rust weer omdat de Aprilbeweging zich primair richtte tegen de wijze waarop dit kabinet de katholieke emancipatie wilde vormgeven. *De Tijd* gebruikte wel het beeld van reactionaire protestanten om de band van katholieken met de liberalen te verstevigen. De katholieke bladen bezagen de Aprilbeweging aanvankelijk met scepsis, maar dat was niet verwonderlijk, gelet op de ruim tweehonderd jaar achterstelling en discriminatie die katholieken in Nederland hadden moeten verduren. *De Noordbrabarter* had echter al snel begrip voor de protestantse onrust en beschuldigde het kabinet-Thorbecke van een elitaire politiek.

Toen het kabinet-Van Hall was aangetreden en kennelijk meeviel, draaide ook *De Tijd* opeens bij en noemde zij de Aprilbeweging een misverstand. De katholieken hadden hun emancipatie te danken gehad aan de botheid van het kabinet-Thorbecke, maar toen het kabinet-Van Hall zijn bestaansrecht eenmaal had bewezen, verplaatsten zij hun loyaliteit nogal gemakkelijk naar dit kabinet. *De Tijd* beweerde zelfs altijd al te hebben gesproken van een misverstand. *De Tijd* draaide echter weer terug. Deze krant polemiseerde tegen de protestantse onrust. Zij wilde nu korte metten maken met de erfenis van ruim twee eeuwen protestantse overheersing door het bereiken van echte godsdienstgelijkstelling. Echter, evenmin als *De Noordbrabarter* verweet *De Tijd* het kabinet-Van Hall – laat staan koning Willem III – een terugkeer naar de situatie vóór 1848. Ook uit dit artikel volgt dus dat het beeld van de Aprilbeweging als een zuiver politiek reactionaire beweging dient te worden bijgesteld.

Voor katholieken was de Aprilbeweging confronterend, omdat de autoriteit en integriteit van de paus ter discussie werden gesteld. Het Vaticaan had onhandig geopereerd. Evenals de meeste katholieken had *De Tijd* moeite met kritiek op de paus. In 1870 zou het Vaticaan zelfs officieel de onfeilbaarheid van de paus afkondigen. Dat de redacteurs van de katholieke bladen wel begrepen dat de emancipatie eigenlijk niet ter discussie stond, bleek uit de toon

en argumentatie van hun berichtgeving. Tegelijkertijd hadden zij achting voor Thorbecke, omdat diens kabinet ruimte had gegeven voor de katholieke emancipatie. Zij gaven er zich geen rekenschap van dat het kabinet-Thorbecke ook niet zo handig had geopereerd. Zoals al bleek, had het kabinet vooraf contact gehad met het Vaticaan over de wijze waarop de bisdommen zouden worden vormgegeven, maar verkoos het om daarover te zwijgen.

Alles bezien was de protestantse verontwaardiging tijdens de Aprilbeweging wel enigszins begrijpelijk. Hier droeg nog aan bij dat Thorbecke wel toezicht uitoefende op de kerkelijke regeling van de protestantse en Israëlitische kerk, maar niet op die van de katholieken. Thorbecke was luthers en had weinig op met protestantse scherslijperij, die al snel in antirevolutionair belijden overging. De antirevolutionairen stonden tegenover het liberalisme van Thorbecke. De Aprilbeweging vormde dan ook vooral een botsing tussen twee culturen. Een elitair liberalisme tegenover volkssentiment. Een oligarchische democratie tegenover de wens om de eigen cultuur en tradities in stand te houden. *De Noordbrabander* had ten langen leste dan ook openlijk toegegeven dat de wijze waarop de katholieke emancipatie had plaatsgevonden, aanstootgevend was geweest voor protestantse landgenoten. En ook *De Tijd* gaf dit, tussen al haar geschipper door, toe.

De analyse in dit artikel versterkt de nieuwere interpretaties van de Aprilbeweging door het perspectief van katholieken eraan toe voegen. Het blijkt dat de reacties van katholieken waren ingegeven door meerdere, soms zelfs tegenstrijdige motieven: achting voor de paus, dankbaarheid voor de tegemoetkoming van het kabinet-Thorbecke, opluchting dat ze eindelijk gelijkberechtigd waren aan de protestanten, en begrip en onbegrip voor het protestantse protest. Enerzijds hadden katholieken moeite met de protestantse onrust, omdat dit tegen hun emancipatie gericht leek te zijn, terwijl zij er anderzijds begrip voor hadden, omdat protestanten met een voldongen feit werden opgezadeld dat met veel aplomb werd geïntroduceerd. Het beeld van de Aprilbeweging als een *reactionaire* reactie van orthodoxe protestanten dient dan ook verder te worden bijgesteld.

Diederick Slijkerman (1969) schreef na zijn studies geschiedenis, rechten en theologie verschillende boeken op het gebied van de politieke geschiedenis van Nederland. In 2011 promoveerde hij op Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, kamer en kiezer, 1848-1905 (Amsterdam, Bert Bakker). In 2013 publiceerde hij het boek Wonderjaren over de founding father van Nederland, Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) (Amsterdam, Bert Bakker).

Correspondentieadres: Valentijn 48, 3972 XK Driebergen. E-mailadres slijkerman@casema.nl.